

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה לג: גדרי הפסק בברכות הנהנין (1): מבוא

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לג: גדרי הפסק בברכות הנהנין (1): מבוא

*

רקע

דילגנו לדין "ברך על הפת פטר את הפרפרת על הפרפרת לא פטר את הפת" שבמשנה כדי לסמכו לדינו של רב פפא. נחזור לסוגיית הגמ' שלפני המשנה [את הסוגיה שבראש העמוד למדנו לעיל סוגיה יח עמ' 69] האומרת: "גמר [סעודתו] אסור מלאכול". סוגיה זו פותחת דיון בגדרי הפסק בברכות הנהנין, הנמשך בדין המשנה "ברך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון". נעסוק במשך כמה סוגיות בגדרי הפסק בברכות הנהנין, כלומר בשאלה: מתי האוכל וחזור ואוכל צריך לברך שנית, ומתי הוא יוצא ידי חובתו בברכה הראשונה. במבוא זה נעסוק בכללי היסוד בלבד.

מקורות

- א. פסחים קג. קג: "רב יעקב בר אבא איקלע... לא עקר דעתיה ממשתיא"
 חולין קז: "דאמר רבי זירא אמר רב לא יתן אדם פרוסה לתוך פיו... דליכא אדם חשוב"
 ב. רי"ף פסחים כא. "אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי בסעודתא... כפה"ג והדר שתי"
 רמב"ם הל' ברכות פ"ד ה"ז; פ"ז ה"ז וכסף משנה ד"ה ואם
 ג. שו"ע סי' קסט סע' ג, ומשנה ברורה
 סי' קעד סע' ה, ומשנה ברורה
 סי' קצ סע' ה, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

[פסחים קג:] אמימר בריך על כל כסא וכסא... אמר נמלך אנא.

הגמ' במסכת פסחים מביאה שלוש דעות לגבי חיוב ברכה על כוסות היין ששותים בתוך הסעודה. אמימר בריך על כל כוס וכוס, מר זוטרא בריך על הכוס הראשונה ששתה בסעודה ועל הכוס של ברכת המזון, ורב אשי בריך על הכוס הראשונה בלבד. מסבירה הגמ' שאמימר ומר זוטרא אינם חולקים ושניהם מסכימים שדי לברך על הכוס הראשונה ועל הכוס של ברכת המזון בלבד, אלא שאמימר בריך על כל כוס וכוס מפני שהוא "נמלך". רב אשי סבר, שכיוון שבשעת הברכה דעתו היתה גם על שתיית הכוס של ברכת המזון - אין לחזור ולברך עליה, ואילו אמימר ומר זוטרא סברו, שברכת המזון מהווה הפסק אף כשדעתו היתה בפירוש גם על הכוס של ברכת המזון [לקמן סוגיה לט עמ' 177 נרחיב בהסבר דין זה].

הראשונים מביאים שני הסברים אפשריים למחשבתו המקורית של אמימר שממנה הוא נמלך: רש"י [ד"ה נמלך אני] מפרש: "בכוס שני נמלכתי לשתות, שכבר הו לי היסח הדעת משתיית כוס ראשון". מהניסוח "שכבר הו לי היסח הדעת משתיית" עולה בבירור שאחר שאמימר גמר לשתות את הכוס הוא הסיח דעתו משתיית יין ומחשבתו היתה שלא להוסיף ולשתות, ואחר כך הוא נמלך לשוב ולשתות. הרי"ף [פסחים כא.] מפרש: "ובנמלך

קיימא לן כאמימר, דאי בריך ליה אחד כסא אדעתא דלא לישתי אלא ההוא כסא בלחוד והדר אמליך למישתי כסא אחריתי, צריך לברוכי בורא פרי הגפן והדר שתי" [וכך מפורש גם ברא"ש (פסחים פ"י ס"י ט)]. ברי"ף מפורש שדעתו של אמימר בשעת הברכה היתה לשתות כוס אחת בלבד, ואחר כך הוא נמלך לשתות כוס נוספת.¹

ניתן להבין ששני ההסברים הללו משלימים זה את זה, ושניהם מגדירים את דיני הפסק בברכות. חובה להחיל את הברכה על האכילה, והחלה זו תלויה גם בדעתו בהתחלה - בשעת הברכה, וגם בדעתו בסוף - לגבי סיום האכילה. דעתו בהתחלה חשובה - שהרי הברכה לא חלה על דברים שלא היו בדעתו בשעת הברכה, ודעתו בסוף חשובה - שהרי הברכה לא חלה אחר שהסיח דעתו ממנה. ניתן לחלוק על הבנה זו ולטעון ששני ההסברים הללו חולקים זה על זה, והמאמץ אחד מהם דוחה את השני. כדי להבין אפשרות זו יש להגדיר את יסוד חיוב ברכות הנהנין, ולצורך כך נקדים הקדמה קצרה בדיני ברכת המצות.²

השוחט הרבה בהמות אינו חייב לברך על כל שחיטה ושחיטה אלא מברך ברכה אחת ופוטר את כל הבהמות שלפניו. ניתן להבין דין זה בשתי דרכים: א. כל שחיטה ושחיטה היא מצוה בפני עצמה, וכיוון שהיא מצוה בפני עצמה היא חייבת בברכה משלה, אך למעשה, כיוון שהברכה זהה לכל השחיטות, ניתן לברך ברכה אחת וברכה זו חלה על כל שחיטה ושחיטה. ב. כל השחיטות הן מצוה אחת, וכיוון שהן מצוה אחת די להן בברכה אחת.³

לפי הדרך הראשונה, שכל שחיטה היא מצוה בפני עצמה, והברכה חלה על כל שחיטה ושחיטה, חובה לכונן בשעת הברכה על כל הבהמות. בהמה שהובאה לאחר הברכה אינה נכללת בברכה וחובה לחזור ולברך עליה בנפרד. לפי הדרך השנייה שכל השחיטות הן מצוה אחת, הברכה פוטרת את כל הכלול במצות שחיטה, אף בהמות שלא היו לפניו בשעת הברכה.⁴ אולם אם כך, קשה - וכי יכול שוחט לברך פעם אחת בחיים ולפטור את כל הבהמות שישחט לעולם? התשובה לשאלה זו פשוטה, הברכה פוטרת את כל הכלול ב"יחידת השחיטה", כשהסיח דעתו מלשחוט הוא סיים את "יחידת השחיטה", והשחיטות שלאחר מכן הן "יחידת שחיטה" חדשה החייבת בברכה חדשה.

¹ רש"י בברכות (מב: ד"ה נמלך אנא) מפרש את דברי אב"י שהוא מברך ביום טוב על כל כוס וכוס מפני ש"נמלך אנא": "נמלך אנא - איני רגיל לקבוע סעודה על היין". משמע שרש"י מודה לרי"ף ששינוי מהדעה שהיתה בשעת הברכה מחייב לחזור ולברך. חשוב להדגיש שהרמב"ם [פ"ד ה"ז] מזכיר את המונח "נמלך" פעם אחת בלבד בהלכות ברכות, ומפרש כפירושו של רש"י במסכת פסחים.

² לקמן סוגיות קיד-קכב עמ' 482-535 נעסוק בהרחבה בדיני הפסק בברכת המצות.

³ נפקא מינה אפשרית בין שתי ההבנות הללו היא דינו של שח בין שחיטה לשחיטה. לפי ההבנה הראשונה הוא שח בין הברכה לבין המצוה ולכן הוא צריך לחזור ולברך, לפי ההבנה השנייה הוא שח באמצע קיום מצוה, ושח באמצע קיום מצוה אינו חוזר ומברך [הר"ן (חולין כח: ד"ה גמ' ומודה) והרא"ש (סי' ו) נחלקו בדין זה]. הנפקא מינה אינה הכרחית מפני שניתן לומר שכל שחיטה היא מצוה בפני עצמה, ואף על פי כן השח אינו חוזר ומברך מפני שמספיק שיחיל את הברכה על מצוה אחת ואינו חייב להחילה על כל מצוה ומצוה.

⁴ עיין בטור [יו"ד סי' יט] המביא מחלוקת בינו לבין הסמ"ק אם צריך לברך על בהמות שהביאו לפניו לאחר סיום הברכה.

את שתי ההבנות הללו בגדרי הפסק בברכת המצוות ניתן ליישם גם בברכות הנהנין. ניתן להבין, שמבחינה עקרונית אדם חייב לברך ברכה על כל פירור ופירור בפני עצמו, אך למעשה הוא פוטר את הכול בברכה אחת. וניתן להבין שאין חיוב לברך ברכה על כל פירור ופירור אלא החיוב הוא לברך ברכה אחת בלבד על כל "יחידת אכילה"⁵.

שתי הבנות אלו שונות מאוד זו מזו, ויש ביניהן נפקא מינה גדולה. לפי ההבנה הראשונה, שעקרונית יש חיוב לברך על כל פירור ופירור וברכה אחת כוללת את כל החיובים, הברכה פוטרת רק מאכלים שהיו בדעתו בשעת הברכה; מאכלים שלא היו בדעתו בשעת הברכה לא נכללו בברכה, והברכה אינה פוטרתם. לפי ההבנה השנייה, שהחיוב לברך ברכה אחת על כל הכלול בסעודה, הברכה יכולה לפטור אף מאכלים שלא היו בדעתו בשעת הברכה. נפקא מינה נוספת היא, שלפי ההבנה הראשונה גדרי הפסק בברכות הנהנין הם סובייקטיביים לחלוטין ותלויים בדעתו של המברך בלבד. ואילו לפי ההבנה השנייה יש להגדיר "יחידת אכילה" שהברכה פוטרת, ול"יחידת אכילה" יכולה להיות הגדרה אובייקטיבית.

נשוב להסברי הרי"ף ורש"י לדין "נמלך". הסברו של הרי"ף מתאים להבנה הראשונה, שיש חיוב לברך על כל פירור ופירור, ולכן מאכל שלא היה בדעתו בשעת הברכה לא נפטר בברכה וחוזר ומברך עליו⁶. הסברו של רש"י תואם את שתי ההבנות, לפי ההבנה שיש חיוב לברך על כל פירור ופירור, ההחלטה לסיים אכילתו מהווה היסח הדעת מהברכה, ולכן כשהוא נמלך לאכול הוא חייב לחזור ולברך. לפי ההבנה שהברכה פוטרת את כל "יחידת האכילה", היסח הדעת מהסעודה מסיים את "יחידת האכילה", וכשנמלך לאכול הוא מתחיל "יחידה חדשה" הזקוקה לברכה חדשה.

דין מקביל לדין "נמלך" מובא בגמ' בחולין [קז:]. הגמ' אומרת כי "השמש מברך על כל כוס וכוס", ומביאה מחלוקת רב ורבי יוחנן אם מברך על כל פרוסה ופרוסה. מסבירה הגמ' שאין מחלוקת בין רב לבין רבי יוחנן, וכשיש בסעודה אדם חשוב, השמש מברך רק על הפרוסה הראשונה, שכן "בטוח השמש שיתן לו לחם כל הצורך" [רש"י ד"ה אי איכא⁷], ואם אין אדם חשוב, אינו בטוח שיתנו לו כל צורכו, ומברך על כל פרוסה ופרוסה. רוב הראשונים מסבירים שכיוון שהשמש אינו בטוח שיתנו לו כוס נוספת או פרוסה נוספת הוא מסיח דעתו מהמשך אכילה ושתייה, ולכן הוא צריך לחזור ולברך⁸.

⁵ אם אנו מבינים שכל השחיטות הן מצוה אחת החייבת בברכה אחת, ודאי שהסעודה כולה היא "יחידת אכילה" אחת החייבת בברכה אחת. אמנם אף אם אנו מבינים שכל שחיטה ושחיטה היא מצוה בפני עצמה, ניתן לחלק בין מצוה לבין אכילה, ועדיין לטעון שכל הסעודה היא "יחידת אכילה" אחת (ולא כל פירור ופירור).

⁶ לפי ההבנה השנייה, הברכה פוטרת את כל "יחידת האכילה", ואם כן הכלול בה נפטר אף כשלא היה בדעתו של המברך, על פניו בניגוד לדעת הרי"ף. אולם ניתן לומר שהכוונה בשעת הברכה מגדירה את "יחידת האכילה", והסבר הרי"ף מתאים גם להבנה השנייה.

⁷ עיין בפירוש רבינו גרשום המסביר בדרך אחרת.

⁸ תוספות [פסחים קא: ד"ה כשהן]: "השמש מברך על כל פרוסה ופרוסה לפי שמסיח דעתו", וכן ברא"ש [פסחים פ"י ס"ו], רבינו ירוחם [נתיב טז ח"ד עמ' קמ"ד טור ד] וראשונים נוספים.

בהסבר הראשונים חידוש גדול, ששמש מסיח דעתו מהאכילה למרות שרצונו להמשיך לשתות ולמרות שיכול להיות שהוא יקבל כוס נוספת. כנראה שאם היה ספק שקול אם יתנו לו כוס נוספת, לא היה מסיח דעתו ולא היה חוזר ומברך, אך כיוון שבני הסעודה אינם אמורים לתת לו כוס נוספת, הוא מסיח דעתו.

רש"י [שם ד"ה השמש מברך] אינו מסתפק בהסבר זה ומוסיף עליו תוספת שלכאורה אינה נצרכת: "השמש מברך על כל כוס וכוס לפי שאין קבע לשתית השמש שאינו יודע אם יתנו לו עוד, הלכך אסח דעתיה מן השתיה". כיוון שרש"י סובר שהסחת הדעת מחייבת לחזור ולברך, יש לבאר מדוע היה צריך להוסיף שאין קבע לשתית השמש. נראה שרש"י מחלק בין שתיית קבע לשתית שמש. "יחידת השתייה" של שתיית קבע מסתיימת בהסחה גמורה ובסילוק דעתו מלשתות. "יחידת השתייה" של שתיית שמש מסתיימת אף כשיש לו ספק אם יתנו לו כוס נוספת. החילוק בין שני המקרים הללו ברור: שתיית קבע נמשכת כל עוד אין מפסיקים אותה, והפסקתה היא רק בסילוק גמור משתייה. לעומת זאת, שתיית עראי אינה נמשכת אלא אם כן דעתו להוסיף ולשתות; כשיש לשמש ספק אם יוסיף לשתות, הוא אינו ממשיך את השתייה, ולכן "יחידת השתייה" שלו מסתיימת.

גם הרמב"ם [פ"ז ה"ז] חורג מהסבר הראשונים, אך אינו מתייחס כלל להיסח הדעת. הרמב"ם פוסק: "השמש שעומד לפני המסובין אינו אוכל עמהן... ואם נתנו לו יין מברך על כל כוס וכוס שנותנין לו, מפני שאין שתייתו תלויה ברצונו אלא ברצונו". כששתיית האדם תלויה ברצונו הוא מגדיר את "יחידת השתייה" שלו, אך כשהשתייה אינה תלויה ברצונו השמש הוא אינו יכול להגדיר את "יחידת השתייה", ורק הכוס שלפניו מוגדרת "כיחידת השתייה", ועל כוס אחרת צריך לחזור ולברך.

לסיום, נקודה נוספת המחודדת את המבואר כאן. למדנו בסוגיה הקודמת את שיטת הרשב"א [מא. סוף ד"ה אלא למאן, ומב. ד"ה און המחלק בין "הוצאה דרך כוונה" לבין "הוצאה דרך גררה". לפי דרכנו כאן, חילוקו של הרשב"א מבואר היטב. המברך על פרי אחד ומתכוון בפירוש לפרי אחר, הרי הוא כמברך גם על הפרי השני. המברך על פרי אחד ואינו מתכוון לפרי השני, אינו כמברך על הפרי השני, אך כיוון שאוכל את שני הפירות באותה "יחידת אכילה", הפרי השני נגרר אחר הפרי הראשון ונפטר מחיוב הברכה⁹. ראינו שם שתוס' הרא"ש [ד"ה ב"ש אומרים] חולק על הסברו של הרשב"א, ויכול להיות שהוא סובר שברכה פוטרת רק את המאכלים שהתכוון עליהם בשעת הברכה.

סיכום

דיני הפסק בברכות הנהנין מבוססים על שלושה גורמים: א. דעת האדם בשעת הברכה. ב. דעת האדם לסיים את אכילתו. ג. הגדרת "יחידת האכילה" הנפטרת בברכה.

⁹ אם אין מקבלים את ההבנה שהכלול ב"יחידת האכילה" פטור מברכה, וסוברים שהברכה פוטרת רק דברים שהיו בדעתו בשעת הברכה, יש להסביר שהרשב"א מחלק בין כוונה מפורשת לכוונה בסתמא. כשהרשב"א כותב: "הוצאה דרך גררה" הוא מתכוון שלא היתה לו כוונה מפורשת אך בסתמא דעתו על כל מה שנמצא בכיתו.

הדין שדעתו של אדם לסיים סעודתו מחייבת לחזור ולברך כשהוא נמלך, מפורש ברש"י בסוגיית "נמלך", בראשונים רבים בסוגיית שמש, וגם בפסק הרמב"ם [פ"ד ה"ז], ונראה שהוא מקובל על כל הראשונים. הדין שדעתו של אדם בשעת הברכה שלא לאכול מאכל מסויים מחייבת אותו לחזור ולברך כשהוא נמלך לאוכלו מפורש ברי"ף, ולקמן [עמ' 167] נלמד שהבית יוסף [סי' קעז סע' ה"ה ומיהו] מרחיב דין זה על כל מקרה שידוע שלא היתה דעתו על כך בשעת הברכה. את הביאור שהחיוב לחזור ולברך תלוי בהגדרת "יחידת אכילה" נבסס בסוגיות הבאות.

הלכה

השו"ע [סי' קסט סע' ג] פוסק שהשמש מברך על כל כוס וכוס, וכשאינן אדם חשוב בסעודה מברך גם על כל פרוסה ופרוסה. המשנה ברורה [סקי"ב, ושער הציון אות יג] מביא מחלוקת אחרונים [מגן אברהם סי' קצ סק"ז וט"ז סי' קעט סק"ד] אם השמש צריך לברך גם כשהיה בדעתו בשעת הברכה הראשונה על כל מה שיביאו לו, ופוסק כרוב האחרונים שאינו צריך לברך. השו"ע [סי' קעד סע' ה] פוסק כשיטת הרי"ף שאם בזמן הברכה היתה דעתו על כוס אחת בלבד ואחר כך נמלך לשתות כוס נוספת חייב לחזור ולברך עליה [עיי' משנה ברורה סקי"ח ושער הציון אות כד].